RÉGÉSZET - TÖRTÉNELEM

ARHEOLOGIE - ISTORIE

ACTA SICULICA 2007, 187–206

Sándor József Sztáncsuj

PLASTICĂ ŞI REPREZENTĂRI ZOOMORFE DIN AŞEZAREA ENEOLITICĂ DE LA ARIUŞD (ERŐSD)

Recent s-au împlinit 100 de ani de la începerea, în 1907, a primelor cercetări sistematice în aşezarea preistorică de la Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk), de custodele Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, Ferenc [Francisc] László. De pe urma săpăturilor efectuate în anii 1907–1913 şi 1925, continuate în a doua jumătate a secolului trecut (1968–1986) de Ion Nestor, Eugenia Zaharia şi Zoltán Székely, a rezultat un imens material arheologic şi au fost obținute date importante pentru cunoaşterea vieții comunităților cu ceramică pictată din sud-estul Transilvaniei. Acestea au fost publicate până în momentul de față doar parțial. Vom studia în cele ce urmează o categorie specifică a acestui bogat material: plastica şi reprezentările zoomorfe, cu speranța că vom contribui la recuperarea acestui gol.[1]

În comparație cu alte aspecte ale culturii materiale, ceramica sau plastica antropomorfă de pildă, reprezentările zoomorfe, deşi sunt prezente în cantitate semnificativă în unele aşezări ale culturii Ariuşd, s-au bucurat de o atenție mai redusă din partea cercetătorilor. Studiul lor poate contribui însă la cunoaşterea mai amănunțită a unor probleme privind modul de viață, cultura materială, obiceiurile legate de creşterea animalelor, a credințelor şi practicilor magico-religioase. Ele oglindesc în acelaşi timp spiritul de observație şi remarcabila capacitate de reprezentare, înfățişare a omului preistoric.

Primele exemplare de plastică zoomorfă, cunoscute de la Ariuşd au fost descoperite de Ferenc László în diverse niveluri ale aşezării, cu ocazia săpăturilor din 1907–1913. Într-o lucrare apărută în 1911, László le-a dedicat câteva rânduri, recunoscând importanța lor „din punct de vedere cultural-istoric".[2] Totuşi, datorită dispariției premature a mult apreciatului arheolog, aceste descoperiri au rămas în mare parte inedite. În studiul său din 1924, consacrat ceramicii de la Ariuşd, el a reuşit să studieze doar o categorie specială a reprezentărilor zoomorfe: vasele şi protomele zoomorfe.[3] Câteva exemplare de plastică zoomorfă, descoperite de László în 1913, păstrate în colecția Muzeului Național al Ungariei de la Budapesta, au fost publicate ulterior de János Makkay, respectiv de autorul acestor rânduri.[4] Majoritatea materialului studiat provine însă din săpăturile efectuate în anii 1968–1986 – dintre acestea fiind publicate doar câteva exemplare, de Botond Bartók.[5]

La momentul actual, de la Ariuşd sunt cunoscute în total 148 de exemplare de plastică şi reprezentări zoomorfe, care pot fi grupate în următoarele categorii:

1) figurine şi statuete zoomorfe (127 buc.);
2) vase zoomorfe (14 buc.);
3) askosuri (2 buc.);
4) protome zoomorfe (3 buc.);
5) amuletă (1 buc.);
6) bucraniu (1 buc.).

Alte categorii de reprezentări, cum ar fi de pildă reprezentările în relief sau piesele de tip „rhyton", existente în aria culturilor surori la est de Carpați, Cucuteni şi Tripolie, lipsesc deocamdată atât la Ariuşd, cât şi pe întregul teritoriu al grupei din estul şi sud-estul Transilvaniei.

Referitor la condițiile de descoperire a acestor obiecte deținem din nefericire puține informații. Atât în cazul exemplarelor descoperite de László, cât şi al celor ce provin din săpăturile mai recente, în cele mai multe cazuri condițiile de descoperire nu au fost notate în detaliu. Datele, observațiile cunoscute din cercetările unor aşezări din aria culturii Cucuteni ne arată că asemenea obiecte apar în context destul de variat, neputând

[1] O primă versiune a acestui studiu a apărut în 2005. Datele de atunci reprezentau stadiul cercetării, completate ulterior, în urma ordonării materialelor de la Ariuşd. A se vedea SZTÁNCSUJ Sándor József 2005. Mulțumim şi cu această ocazie doamnei Eugenia Zaharia pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție rezultatele cercetărilor sale, cât şi domnilor prof. univ. dr. Attila László şi drd. Zsigmond Lóránd Bordi pentru sprijinul acordat prin revizuirea textului.

[2] LÁSZLÓ Ferenc 1911, 220–221, fig. 86. A se vedea şi rapoartele de cercetare din Jelentés SzNM 1907, 17; 1908–1909, 41; 1910–1911, 60.

[3] LÁSZLÓ, Francisc 1924, 22, pl. XII. Încadrate în grupa L: „vases plastiques" (vase zoomorfe, „zoomorfikus edények", în textul original, redactat în limba maghiară).

[4] MAKKAY János 1959, fig. 6–7, pl. XXI/2–5, 8, 21, XXII/7, XXIII/4–5; SZTÁNCSUJ Sándor József 2003, fig. 18.

[5] BARTÓK Botond 1988, 144–146, pl. IV/1–6, 8.

fi constatate regularități mai deosebite.[6] Exemplarele studiate de la Ariușd, ale căror condiții de descoperire sunt cunoscute, provin din interiorul sau din preajma unor locuințe, din gropi menajere și din apropierea vetrelor de suprafață. Majoritatea pieselor descoperite de László provin din nivelurile V (*terramare mijlociu*) și VII (*terramare inferior*), corespunzătoare celei de a doua și a treia fază de locuire (Ariușd II–III), însă cunoaștem mai multe exemplare și din celelalte nivele. Repartizarea exactă din punct de vedere stratigrafic a întregului material este incertă, observație valabilă și în cazul săpăturilor din anii 1968–1986 – în acest caz, o bună parte a plasticii zoomorfe fiind înregistrată pe suprafețe, fără date stratigrafice. Numărul lor este mai redus față de descoperirile de plastică antropomorfă, acest raport fiind observat în general pe întreaga arie a complexului cultural Ariușd–Cucuteni–Tripolie.[7]

Categoria cea mai numeroasă a materialului reprezintă figurinele și statuetele înfățișând patrupede: animale domestice sau sălbatice modelate din lut, arse probabil pe vetre deschise sau în gropi. Majoritatea figurinelor sunt fragmentare, cunoaștem însă și exemplare păstrate în întregime. Piesele întregi sunt de dimensiuni mici (lungime: 4–6 cm, înălțime: 3–5 cm) și reprezintă animale cu corp îndesat și membre scurte (pl. I/8; III/7; IV/15–16; VI/5; VII/13). Capul sau membrele figurinelor mai mari de obicei lipsesc. Lungimea lor variază între 6 și 12 cm, iar înălțimea între 5 și 10 cm, deși în multe cazuri dimensiunile obiectelor pot fi stabilite doar în linii generale, datorită fragmentării. Câteva fragmente neobișnuit de mari arată că existau și exemplare cu lungimea între 10–15 cm, sau chiar mai mari de 15 cm (pl. II/12, 14; III/3; VIII/11). Analogii pentru acestea cunoaștem și din materialul altor așezări din sud-estul Transilvaniei: Bixad-Vápa-vára (Cetatea Vápa) sau Reci-Törökrétje (Câmpia lui Török).[8]

Din punctul de vedere al pastei și al modelării se pot distinge două categorii. Majoritatea exemplarelor au fost modelate din pastă grosieră identică cu cea a vaselor de uz gospodăresc, degresată cu nisip. În profilul unor exemplare rupte se pot observa bulgări mici sau mai mari de argilă. Modelate în mod neglijent, de cele mai multe ori dintr-o singură bucată de lut, suprafața lor este zgrunțuroasă, uneori poroasă, purtând urme de degete sau de unelte (pl. II/2–3; IV/20). Arderea lor este neuniformă, având culoarea cenușie, gălbui-roșiatică, brun-roșiatică sau brună pe exterior și uneori brun-închisă sau neagră în interior.

În cea de a doua categorie, mai redusă numeric, se pot încadra statuetele modelate mai cu grijă, din pastă degresată cu nisip fin. Majoritatea lor a fost confecționată tot dintr-o singură bucată de material, există însă și exemplare modelate asemenea statuetelor antropomorfe, din mai multe bucăți: formate separat, capul și membrele au fost lipite pe corp, suprafața lor fiind netezită cu un instrument de os sau piatră (pl. I/13; II/1; IV/14). Mai rar, suprafața statuetelor a fost acoperită cu un înveliș de lut fin (pl. I/1; II/4, 8–9, 14; III/3, 9, 14; IV/14; VIII/11), ce le conferea pe exterior un aspect de omogenitate. Arderea acestor exemplare este mai unitară, ele au o culoare deschisă, roșu-gălbui, cărămizie sau brun-roșcată.

Față de alte aspecte ale culturii materiale, mai ales ale ceramicii, figurinele zoomorfe au fost realizate cu mai puțină grijă. Deși găsim și exemplare modelate cu finețe, cu corpul bine proporționat, la majoritatea pieselor se observă o neglijență în modelare, fapt ce îngreunează și de multe ori face imposibilă identificarea speciilor de animale (tabelul 1). Artizanii ariușdeni au neglijat în general și decorarea plasticii zoomorfe: numărul pieselor ornamentate (10 buc.) este neînsemnat în comparație cu întregul material. Gama motivelor ornamentale este săracă, reducându-se la împunsături, scobituri circulare sau oblice, dispuse fie în șiruri paralele, fie în mod neregulat, simbolizând părul, blana animalelor (pl. II/9, 13; III/9; IV/18–19; V/4; VI/7, 12; VII/4; VIII/3). Trebuie remarcat și faptul că nu s-a putut observa vreo legătură între pastă, modelare și decor: întâlnim printre piesele ornamentate și figurine modelate sumar, din pastă grosolană, dar și statuete formate mai cu grijă, cu suprafața netezită. În afara toartelor în formă de cap de animal, aparținând unor vase pictate, nu cunoaștem nici o piesă decorată cu pictură. Animalele sunt reprezentate în poziție statică, cu picioarele ușor îndepărtate, există însă rareori și unele surprinse în poziție de mișcare, de atac (pl. II/6, 9; VI/3).

Specii	Numărul de exemplare
Ovicaprine	21
Bovine	15
Porcine	3
Canine	9
Urs	1
Neidentificabil	56
Total	**127**

Tabelul 1: Ariușd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk).
Figurine și statuete zoomorfe.

[6] A se vedea DUMITRESCU, Vladimir et alii 1954, 422; MANTU, Cornelia-Magda 1994, 161.

[7] PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea et alii 1999, 533; PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea – VĂLEANU, Mădălin-Cornel 2004, 263; MONAH, Dan 2005, 173.

[8] Bixad: SZÉKELY Zoltán 1951, pl. XX/5. Exemplarul de la Reci este inedit (Muzeul Național Secuiesc, nr. inv. 10983).

Corpul figurinelor şi statuetelor este în general rotund sau oval, cu cozi scurte, robuste, picioare conice sau cu terminaţie discoidală (pl. I/14). Capul este uşor prelungit, de formă conică sau triunghiulară, ochii fiind înfăţişaţi prin împunsături adânci pe ambele feţe (pl. I/1; II/2; V/11–12; VIII/10) sau prin perforarea orizontală a capului (pl. I/4; II/1; III/15; IV/8; V/10; VII/1; VIII/5), urechile reprezentate prin proeminenţe mici conice sau triunghiulare (pl. III/6; IV/15; VI/5). O statuetă de dimensiuni mari (pl. VIII/11), înfăţişând o bovidee, are patru perforaţii verticale, dispuse în pereche pe ambele feţe. Botul, de formă ovală, este de asemenea decorat prin două găuri adânci verticale şi o şanţuire orizontală, reprezentând gura animalului. Organele genitale nu sunt înfăţişate; doar rareori putem stabili sexul acestor figurine: de exemplu, unele patrupede cu coarne mari reprezintă probabil tauri (pl. V/8; VIII/11).

Majoritatea figurinelor, a căror specie poate fi identificată, reprezintă ovicaprine şi bovine. Ovicaprinele sunt înfăţişate cu botul ascuţit, coadă scurtă atârnată, coarnele îndoite spre spate (pl. III/4, 10; V/10; VIII/5). Un exemplar de dimensiuni mici (pl. III/5) înfăţişează în mod realist trăsăturile fizice ale unei capre. Relativ frecvente sunt şi reprezentările de bovidee, cu corp mai robust, coarne mari îndoite şi coloana vertebrală redată printr-o muchie longitudinală pe spate (pl. I/1, 6; II/1–2; V/8, 12; VI/6, 8; VII/1, 3; VIII/10–11). Figurinele de porc sau mistreţ pot fi identificate datorită corpului masiv, curbat, cu coamă ascuţită pe spate (pl. V/7; VI/15). Dintre speciile identificabile mai reţinem caninele cu cap uşor triunghiular, urechile ridicate, coada ţinută orizontal sau ridicată (pl. I/12; II/4; IV/14–15; V/6; VI/14; VII/13). O figurină cu corp robust, cap mare rotunjit, purtând un gheb pe spate, parcă ar reprezenta un urs (pl. IV/2), deşi capul fiind corodat, identificarea acesteia nu este sigură.

Plastica animală este documentată în majoritatea culturilor neo-eneolitice din Europa. Pe teritoriul Bazinului Carpatic ele apar deja în vestigiile primelor comunităţi de agricultori ale grupei Gura Baciului–Cârcea şi al complexului Starčevo–Criş–Körös.[9] Aceste obiecte au fost interpretate fie simple jucării, fie accesorii ale unor practici şi manifestări magico-religioase – interpretare acceptată de majoritatea specialiştilor. Reprezentările frecvente de animale domestice şi păsări sunt puse în legătură cu cultul fertilităţii şi fecundităţii, în timp ce animalele sălbatice cu practicile magico-religioase legate de vânătoare.[10] Statuetele de cornute, modelate cu grijă, de dimensiuni mai mari (pl. VIII/11 de pildă) puteau reprezenta şi principiul masculin, înfăţişat în chip de taur al „cuplului divin" – personaje principale ale mitologiei neo-eneolitice. Unii cercetători nu exclud nici faptul că aceste figurine ar fi fost întruchipările unor animale totem ale comunităţilor preistorice.[11] Cele mai apropiate analogii – în spaţiu şi timp – pentru materialul studiat le găsim la Bixad-Vápa-vára (Cetatea Vápa),[12] Bod-Priesterhügel,[13] Feldioara,[14] Leţ-Várhegy (Varhegiu),[15] Mugeni,[16] Olteni–Leánykavár (Cetatea Fetii)[17] Păuleni,[18] Sângheorghiu de Mureş-Gyéra-alja,[19] în aşezările culturii Ariuşd din estul, sud-estul Transilvaniei.[20] La est de Carpaţi, din cultura Cucuteni sunt cunoscute sute de figurine şi statuete zoomorfe, majoritatea datate în fazele A şi A–B ale culturii, cu forme identice celor de la Ariuşd, printre care şi unele decorate.[21] Forme asemănătoare se pot regăsi însă în majoritatea culturilor neo-eneolitice ale Bazinului Carpatic şi ale teritoriilor învecinate.[22]

[9] LAZAROVICI, Gheorghe – MAXIM, Zoia 1995, 147–148, fig. 23.

[10] DUMITRESCU, Vladimir et alii 1954, 431.

[11] DUMITRESCU, Vladimir 1979, 60–61.

[12] SZÉKELY, Zoltán 1951, 86–87, pl. XX/5–7.

[13] TEUTSCH, Julius 1900, 196, fig. 128.

[14] IONIŢĂ, Adrian et alii 2004, fig. 13/14.

[15] SZÉKELY, Zoltán 1951, 12, 16, fig. 15/24–25.

[16] FERENCZI, Géza – FERENCZI, István 1975, pl. III/4, 6, 11.

[17] BARTÓK, Botond 1988, 151, pl. IV/7.

[18] BUZEA, Dan-Lucian – LAZAROVICI, Gheorghe 2005, 37–38, pl. XXII/8–15.

[19] SZÉKELY, Zoltán 1959, 189, fig. 2/2.

[20] În afara celor publicate, menţionate mai sus, există o serie de exemplare inedite în Muzeul Naţional Secuiesc (Sfântu Gheorghe) şi Muzeul Secuiesc al Ciucului (Miercurea-Ciuc), provenind din săpături sau periegheze efectuate de Attila László, Ferenc László şi Zoltán Székely la Cernat-Róbert-tag (Grădina lui Róbert), Ciucsângeorgiu-Potovszky-kert (Grădina Potovszky), Dalnic-Tanorok, Malnaş-Băi-Fövenyestető (Dealul Nisipos), Olteni-Vármege (În dosul cetăţii), Reci-Törökrétje (Câmpia lui Török).

[21] Din plastica zoomorfă atribuită culturii Cucuteni menţionăm aici doar câteva analogii de la Bonţeşti (DUMITRESCU, Vladimir 1933, 110, fig. 21/1–8), Cucuteni-Cetăţuia (PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Mircea – VĂLEANU, Mădălin-Cornel 2004, fig. 221–222), Hăbăşeşti (DUMITRESCU, Vladimir et alii 1954, pl. CXXIII, fig. 38–40), Izvoare (VULPE, Radu 1957, fig. 235–237), Poduri-Dealul Ghindaru (MONAH, Dan et alii 2003, 194–196, nr. 211–216), Ruginoasa (DUMITRESCU, Hortensia 1933, 83–85, fig. 30–31, 32/1–11), Scânteia (MANTU, Cornelia-Magda 1994, fig. 1–4) şi Truşeşti (PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Mircea et alii 1999, 533–539, fig. 374–376).

[22] A se vedea de pildă grupul Gura Baciului–Cârcea (LAZAROVICI, Gheorghe – MAXIM, Zoia 1995, 147–148, fig. 23/6–10), cultura Starčevo–Criş–Körös (KUTZIÁN Ida 1944, pl. XLVII/17), ceramicii liniare central-europene (BÁNFFY, Eszter 2004, 276–284, fig. 146), Vinča (ROSKA Márton 1941, pl. CXLIII/1–11; LAZAROVICI, Gheorghe – DRAŞOVEAN, Florin 1991, 149, cat. 21; LUCA, Sabin-Adrian 1991, Abb. 1/4a-b-c), Tisza (HORVÁTH, Ferenc 1998, pl. I/2, II/2, 6, III/8), Lengyel (DOMBAY

O categorie distinctă a materialului studiat constituie reprezentările de animale prevăzute cu cavitate în formă de sac cu gură ovală sau dreptunghiulară pe spate. Realizate în aceeaşi manieră ca figurinele şi statuetele, atât din punctul de vedere al pastei cât şi al modelării, aceste vase înfăţişează animale domestice cornute (ovicaprine sau bovidee) cu corpul oval, capul în formă conică şi picioare masive. Cele mai frumoase exemplare au fost modelate din pastă fină, degresată cu nisip (pl. I/2, 15; VIII/7), dar există şi piese realizate mai neglijent, din pastă grosolană (pl. III/8, 11–13; VII/14; VIII/1, 9). Cunoaştem şi un exemplar cu formă mai neobişnuită (pl. VII/12): corpul este reprezentat de un recipient aproape plat, de formă asimetrică, prevăzut cu patru picioare şi cap (rupt în vechime). Aceste obiecte sunt tratate în literatura arheologică cu denumirea de vase zoomorfe (deşi exemplarele de la Ariuşd, cu forma lor naturalistă, se aseamănă mai mult cu plastica zoomorfă), având analogii atât în neo-eneoliticul european, cât şi din lumea egeană sau Mesopotamia. Originea şi destinaţia lor au fost amplu discutate în rândul specialiştilor, fiind interpretate ca vase de iluminat folosite cu ocazia unor practici magico-religioase.[23] Cele mai frumoase (şi mai numeroase) exemplare ale acestor vase zoomorfe din neo-eneoliticul sud-est-european se găsesc în complexul cultural Gumelniţa–Karanovo VI–Kodžadermen,[24] dar sunt cunoscute şi în culturile ceramicii liniare ale Câmpiei Ungare (Alföld),[25] Cucuteni–Tripolie[26] sau Lengyel.[27] Forme asemănătoare exemplarelor naturaliste de la Ariuşd au fost descoperite în cultura Körös (Kotacpart-Vata-tanya,[28] Törökszentmiklós-Karancspart-Háromág[29]), ceramica liniară central-europeană (Herkheim)[30], Gumelniţa (Vidra, Sultana)[31], iar în aria Cucuteni–Tripolie la Scânteia,[32] Schipenitz.[33] Pentru exemplarul cu recipient plat (pl. VII/12) găsim analogii la Turdaş.[34] Răspândirea acestor obiecte cu caracter cultic cert, pe o arie atât de vastă şi în perioade diferite ale neo-eneoliticului, denunţă originea şi caracteristicile comune ale credinţelor religioase din această epocă.

În materialul aşezării de la Ariuşd întâlnim şi câteva fragmente ceramice prevăzute cu protome în formă de cap de animal stilizat. Unul dintre exemplare, publicat de Ferenc László,[35] înfăţişează o pasăre cu ciocul lat, perforat orizontal, simbolizând ochii (pl. I/17). O protomă provenită din buza unui vas pictat pare să reprezinte capul unei păsări de pradă, cu cioc curbat şi ascuţit (pl. V/13). În sfârşit, un fragment de vas bitronconic, decorat cu pictură tricromă, este prevăzut cu o toartă, a cărei formă aminteşte tot de un cap de animal (pl. V/14). Aceste reprezentări sunt numeroase în cultura Cucuteni,[36] dar din aria culturii Ariuşd cunoaştem asemenea obiecte deocamdată doar de la Păuleni,[37] Reci-Törökrétje (Câmpia lui Török)[38] şi Sfântu Gheorghe-Gémvára (Cetatea Cocorului).[39]

Este foarte interesant, unic în lotul de la Ariuşd capul de animal reprodus pe pl. I/3. Piesa, înfăţişând o cornută (cu coarnele rupte în vechime), este fragmentară la momentul actual,[40] a fost însă întreg la mijlocul secolului trecut. Potrivit observaţiei lui János Makkay şi imaginilor publicate în 1959, animalul a fost modelat fără corp, cu gât cilindric prevăzut cu o şănţuire pentru fixarea unei bucăţi de sfoară, purtat probabil ca o amuletă.[41] O piesă similară, având probabil acelaşi scop de utilizare, reprezentând însă un cap uman şlefuit din marmură, a fost descoperită într-o altă aşezare a culturii Ariuşd, la Sfântu Gheorghe-Gémvára (Cetatea Cocorului).[42] Un alt obiect, demn de menţionat, este un bucraniu cu partea inferioară rotundă, uşor alveolată (pl. VIII/6).

János 1960, Taf. CXV), Gumelniţa (DUMITRESCU, Vladimir 1925, fig. 64/15, 68/1–5; ŞTEFAN, Gheorghe 1925, fig. 40/7–12, 41/16–18), Petreşti (PAUL, Iuliu 1992, pl. L/7–10).

[23] În legătură cu originea, răspândirea şi destinaţia vaselor zoomorfe a se vedea: MAKKAY János 1959, 130–132; NIŢU, Anton 1972, 16–18 (cu bibliografie).

[24] VOINEA, Valentina Mihaela 2005, pl. 102–103, 105.

[25] Tiszacsege: KALICZ, Nándor – MAKKAY János 1977, Taf. 4/8a–b.

[26] Izvoare, Traian-Dealul Fântânilor: DUMITRESCU, Vladimir 1979, 106, fig. 184, 187.

[27] Mórágy-Tűzkődomb, Lengyel, Várdomb-Újberekpuszta, Zengővárkony, Györe, Aszód, Kaposvár-Ólaki-dülő: ZALAI-GAÁL István 1993, 27–30, fig. 1–20.

[28] KUTZIÁN Ida 1944, pl. XLVII/18.

[29] RACZKY Pál 1980, fig. 8/1–2.

[30] NIŢU, Anton 1972, fig. 15/1.

[31] Ibidem, fig. 8/4–5, 12/5.

[32] MANTU, Cornelia-Magda 1994, fig. 4/3, 7.

[33] KANDYBA, Oleh 1937, fig. 5a-b.

[34] ROSKA Márton 1941, pl. XCVII/2, 18, XCVIII/2.

[35] LÁSZLÓ, Francisc 1924, 22, pl. XII/3.

[36] DUMITRESCU, Vladimir et alii 1954, 430–433, pl. CXIII–CXIV, CXXIII/12–16; NIŢU, Anton 1972, 31–42, fig. 24–29; PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Mircea – VĂLEANU, Mădălin-Cornel 2004, fig. 221/1–3, 19.

[37] BUZEA, Dan-Lucian – LAZAROVICI, Gheorghe 2005, pl. XXII/2.

[38] Piesă inedită, descoperită de Ferenc László cu ocazia săpăturilor din 1910. Muzeul Naţional Secuiesc, nr. inv. 2695.

[39] Descoperire inedită, menţionată doar de Ferenc László ca analogie a exemplarelor de la Ariuşd (LÁSZLÓ, Francisc 1924, 22).

[40] A se vedea SZTÁNCSUJ Sándor József 2003, fig. 18/3.

[41] MAKKAY János 1959, 124, 133, fig. 7, pl. XXII/7, XXIII/4.

[42] SZÉKELY, Zoltán 1971, 131, fig. 4; MONAH, Dan 1997, fig. 17/3.

Merită, în sfârşit, să acordăm atenţie în cadrul reprezentărilor zoomorfe şi la două vase descoperite la Ariuşd cu ocazia săpăturilor din 1968, respectiv 1977.

Primul este o ceaşcă de formă askoidală cu corpul uşor asimetric, fundul plat, buza rotunjită, din care porneşte o toartă masivă, uşor supraînălţată, cu secţiune ovală. A fost lucrată din pastă grosolană, degresată cu nisip, conţinând bucăţi mărunte de argilă, pietricele şi chiar elemente organice – acestea fiind observabile mai ales în interiorul vasului. Arderea este neuniformă, culoarea vasului fiind roşie-cărămizie cu pete de nuanţă cenuşiu-gălbuie şi brune şi prezintă, pe unele părţi din exterior (mai ales pe fund), urme de ardere secundară. (Muzeul Naţional Secuiesc. Nr. inv. 19104. Dimensiuni: Înălţ. 8,1 cm; Diam. gură 8 cm; Diam. fund 9,2 cm) Vasul a fost descoperit pe suprafaţa Ab/1968 (adâncimea de 60 cm).

Vasul miniatural reprezintă un askos orizontal cu gura lată, oblică. Pe partea superioară a fost prevăzut cu o mică toartă-buton, perforată orizontal. A fost modelat din pastă fină, degresată cu nisip, suprafaţa vasului nefiind însă lustruită ca la majoritatea vaselor miniaturale, având un aspect zgrunţuros şi purtând pe unele părţi urme de degete. (Muzeul Naţional Secuiesc. Nr. inv. 18820. Dimensiuni: Înălţ. 4,3 cm; Diam. gură 3,4 cm) Piesa a apărut pe suprafaţa I.C. (adâncimea: 85 cm), în regiunea complexului de cuptoare, descoperit în 1977.

Deşi nu le cunoaştem situaţia stratigrafică exactă, judecând după datele adâncimilor, acestea aparţin probabil ultimei faze de locuire ariuşdene (Ariuşd IV). Fiind unicate în sud-estul Transilvaniei, aceste vase reprezintă forme rar întâlnite pe întreaga arie a complexului Cucuteni–Tripolie. Un exemplar oarecum asemănător a fost descoperit împreună cu tezaurul de obiecte de podoabă de la Brad, datat în faza Cucuteni A3.[43] Analogiile cele mai apropiate, cât şi originea acestor vase trebuie căutate după toate probabilităţile în regiunea Dunării de Jos şi în Balcani unde există un număr mare de exemplare.[44] Piesele de la Ariuşd se aseamănă cel mai mult cu formele cunoscute din fazele A2 şi B1 ale complexul cultural Gumelniţa–Karanovo VI–Kodžadermen (Carcaliu, Căscioarele, Ciolăneştii din Deal, Hotnica, Jilava, Stara Zagora),[45] din cultura Sălcuţa–Krivodol (Galabotzi, Sălcuţa – cea din urmă fiind un exemplar miniatural).[46] O analogie mai strânsă a askosului mare este cunoscută din neoliticul din Thessalia (Otzaki).[47] În cea ce priveşte valoarea cronologică a acestor vase, vom reveni la această problemă în cadrul unui studiu viitor. Dorim să semnalăm aici doar că apariţia lor în materialul aşezării de la Ariuşd denunţă legăturile sudice ale acestei comunităţi, dovedite şi de alte descoperiri, precum ceramica şi unele obiecte de podoabă.

Rezumând observaţiile de mai sus, putem constata, că cele 148 de figurine şi alte reprezentări zoomorfe reprezintă la momentul actual cel mai bogat lot cunoscut din Transilvania, semnificativ şi în privinţa întregului complex cu ceramică pictată din estul Europei. Majoritatea lor (cca. 85%) constituie figurinele, statuetele înfăţişând animale domestice (ovicaprine, bovine, canine). Întâlnim pe lângă acestea, în număr mai redus, vase şi protome zoomorfe. Numărul reprezentărilor de animale pe întreaga arie a culturii Ariuşd depăşeşte conform datelor noastre 200 de exemplare. În comparaţie cu alte aspecte ale culturii materiale, se pare că aceste obiecte nu poartă o valoare cronologică deosebită, neputând fi observate nici forme canonizate în privinţa modelării lor.[48] Cele mai multe analogii le găsim în plastica fazelor A2–A4 ale culturii Cucuteni, dar se pot recunoaşte forme asemănătoare în majoritatea culturilor din neo-eneoliticul sud-est-european.

Sztáncsuj Sándor József - Muzeul Naţional Secuiesc, Kós Károly, 10, Sfântu Gheorghe, RO-520055, sztancsuj_sandor@yahoo.com

[43] URSACHI, Vasile 1991, 343, fig. 5–6.

[44] A se vedea: NIŢU, Anton 1972, 21–28; MARINESCU-BÎLCU, Silvia 1990 (cu bibliografie).

[45] Ibidem, fig. 5/2; VOINEA, Valentina Mihaela 2005, pl. 97/3–6, 8–9.

[46] BERCIU, Dumitru 1961, 273; MARINESCU-BÎLCU, Silvia 1990, fig. 6/11–12.

[47] Ibidem, fig. 5/4.

[48] SCHMIDT, Hubert 1932, 66; DUMITRESCU, Vladimir 1979, 89; PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Mircea et alii 1999, 534.

Abrevieri

AMN	Acta Musei Napocensis (Cluj)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArhMold	Arheologia Moldovei (Iaşi)
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis (Iaşi)
BMA	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis (Piatra Neamţ)
BMN	Bibliotheca Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Dacia N. S.	Dacia. Nouvelle Série. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne (Bucureşti)
DissPan	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
Dolgozatok – Travaux	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transilvanie (Kolozsvár)
Jelentés SzNM	Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum … évi állapotáról (Sepsiszentgyörgy)
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (Wien)
MCA	Materiale şi Cercetări Arheologice (Bucureşti)
SzMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv (Szolnok)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)

Bibliografie

BÁNFFY, Eszter
2004 *The 6th Millenium BC Boundary in western Transdanubia and its role in the Central European Neolithic transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb Settlement). VAH*, XV, Budapest.

BARTÓK, Botond
1988 Catalog selectiv al idolilor antropomorfi şi zoomorfi din neolitic aflaţi în colecţia Muzeului Judeţean Covasna. *Aluta*, XVII–XVIII (1985–1986), 137–151.

BUZEA, Dan – LAZAROVICI, Gheorghe
2005 Descoperirile Cucuteni–Ariuşd de la Păuleni Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetăţii". Campaniile 2003–2005. Raport preliminar. *Angustia*, 9, 25–88.

DUMITRESCU, Hortensia
1933 La station préhistorique de Ruginoasa. *Dacia*, III–IV (1927–1932), 56–87.

DUMITRESCU, Vladimir
1925 Fouilles de Gumelniţa. *Dacia*, II, 29–103.
1933 La station préhistorique de Bonţeşti. *Dacia*, III–IV (1927-1932), 88–114.
1979 *Arta culturii Cucuteni*. Bucureşti.

DUMITRESCU, Vladimir – DUMITRESCU, Hortensia – PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Mircea – GOSTAR, Nicolae
1954 *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*. Bucureşti.

FERENCZI, Géza – FERENCZI, István
1975 Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar (Partea I-a). *AMN*, XII, 45–68.

HORVÁTH, Ferenc
1998 The zoomorphic Figurines of the Late Neolithic Gorzsa Group and their south-east-european Relations. In: Anreiter, P. – Bartosiewicz L. – Jerem E. – Meid, W. (eds.): *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in Memoriam Sándor Bökönyi. Archaeolingua*, 8, Budapest, 285–305.

IONIŢĂ, Adrian – CĂPĂŢÂNĂ, Dan – BOROFFKA, Nikolaus – BOROFFKA, Rodica – POPESCU, Adrian
2004 *Feldioara – Marienburg. Contribuţii arheologice la istoria Ţării Bârsei – Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*. Bucureşti.

KALICZ, Nándor – MAKKAY, János
1977 *Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene*. *StudArch*, VII, Budapest.

KANDYBA, Oleh
1937 *Schipenitz. Kunst und Geräte eines neolitischen Dorfes*. Wien–Leipzig.

KUTZIÁN Ida
1944 *A Körös-kultúra*. *DissPan*, II/23, Budapest.

LÁSZLÓ Ferenc
1911 Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék. *Dolgozatok – Travaux*, II, 175–259.

LÁSZLÓ, Francisc
1924 Les types de vases peints d'Ariuşd (Erősd). *Dacia*, I (1927), 1–27.

LAZAROVICI, Gheorghe – MAXIM Zoia
1995 *Gura Baciului. Monografie arheologică*. *BMN*, XI, Cluj-Napoca.
LUCA, Sabin Adrian
1991 Feslegungen zur chronologischen und kulturgeschichtlichen Eingliederung der „Statuette von Liubcova" (Bezirk Caras-Severin). In: Chirica, V. – Monah, D. (eds.) *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*. *BAI*, IV, Iași, 266–271.
MAKKAY János
1959 Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz. *ArchÉrt*, 86, 123–132.
MANTU, Cornelia-Magda
1994 Plastica zoomorfă a așezării cucuteniene de la Scânteia (Jud. Iași). *ArhMold*, XVII, 161–168.
MARINESCU-BÎLCU, Silvia
1990 Askoï et rhytons énéolitiques des régions balkano-danubiennes et leurs relations avec le Sud, à la lumière de quelques pièces de Căscioarele. *Dacia N. S.*, XXXIV, 5–21.
MONAH, Dan
1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni–Tripolie*. *BMA*, III, Piatra Neamț.
2005 Religie și artă în cultura Cucuteni. In: Dumitroaia, Gh. – Preoteasa, C. – Munteanu, R. – Nicola, D. (ed.): *Primul muzeu Cucuteni din România – The First Cucuteni Museum of Romania*. *BMA*, XV, Piatra Neamț, 62–173.
MONAH, Dan – DUMITROAIA, Gheorghe – MONAH, Felicia – PREOTEASA, Constantin – MUNTEANU, Roxana – NICOLA, Dorin
2003 *Poduri-Dealul Ghindaru, o Troie în Subcarpații Moldovei*. *BMA*, XIII, Piatra Neamț.
NIȚU, Anton
1972 Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană. *ArhMold*, VII, 9–96.
PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea – FLORESCU, Marilena – FLORESCU, Adrian C.
1999 *Trușești. Monografie arheologică*. București–Iași.
PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea – VĂLEANU, Mădălin-Cornel
2005 *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*. *BMA*, XIV, Piatra Neamț.
RACZKY Pál
1980 A Körös kultúra újabb figurális ábrázolásai a Közép-Tiszavidékről és történeti összefüggéseik. *SzMMÉ* (1979–1980), 5–33.
ROSKA Márton
1927 *Az ősrégészet kézikönyve* II. *Az újabb kőkor*. Cluj – Kolozsvár.
1941 *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Kolozsvár.
SCHMIDT, Hubert
1932 *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*. Berlin–Leipzig.
SZÉKELY, Zoltán
1951 Săpăturile la Leț-Varhegiu (Trei Scaune) – Tezaurul dacic dela Șimleul Silvaniei – Săpăturile la Bicsadul Oltului (Trei Scaune). *Materiale și Cercetări de Istorie Veche a României*. București.
1959 Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară. *MCA*, VI, 187–201.
1971 Cîteva figurine interesante din România. *Apulum*, IX, 129–138.
SZTÁNCSUJ Sándor József
2003 A Cucuteni–Erősd-kultúra leletei a Magyar Nemzeti Múzeumban. *ComArchHung*, 31–66.
2005 Zoomorf plasztika és állatábrázolások az erősdi lelőhelyről. *MKDMM*, 163–176.
ȘTEFAN, Gheorghe
1925 Les fouilles de Căscioarele. *Dacia*, II, 138–197.
TEUTSCH, Julius
1900 Prähistorische Funde aus dem Burzenlande. *MAGW*, XXX, 189–202.
URSACHI, Vasile
1991 Le dépot d'objects de parure énéolithique de Brad, com. Negri, dép. de Bacău. In: Chirica, V. – Monah, D. (eds.) *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*. *BAI*, IV, Iași, 335–386.
VOINEA, Valentina Mihaela
2005 *Ceramica complexului cultural Gumelnița–Karanovo VI. Fazele A1 și A2*. Constanța.
VULPE, Radu
1957 *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948*. București.
ZALAI-GAÁL István
1993 A lengyeli kultúra „agyagmécsesei". *ArchÉrt*, 120, 3–36.

Zoomorf plasztika és állatábrázolások az erősdi rézkori településről

(Kivonat)

Dolgozatunkban az Erősd-kultúra névadó lelőhelyén előkerült állatidolokat és -ábrázolásokat mutatjuk be. A tárgyalt leletkör első darabjait még a legkorábbi erősdi feltárások anyagából ismerjük. 1907–1913 között, valamint 1925-ben folytatott ásatásai során László Ferenc számos példányt talált a település különböző rétegeiben, de csupán az érdekesebb darabokat közölte, az üreges hátú állatfigurák és állat alakú edények, edényfogantyúk típusából. 1913-ban, a Magyar Nemzeti Múzeum részére folytatott feltárásainak budapesti anyagából előbb Makkay János, majd e sorok szerzője publikált néhány állatplasztikát. A század második felében, 1968–1986 között folytatott erősdi ásatások anyagából csupán néhány állatidol került közlésre.

Az erősdi település anyagából összesen 148 állatfigurát, állatábrázolást ismerünk. Ezek az alábbi csoportokba oszthatók:

1) állatszobrocskák (127 db.);
2) állat alakú edények (14 db.);
3) aszkoszok (2 db.);
4) állati fejre, csőrre emlékeztető edényfogantyúk (3 db.);
5) amulett (1 db.)
6) bikaszarv-ábrázolás (1 db.)

A tárgyak előkerülési körülményeit illetően sajnos igen kevés információval rendelkezünk. Az ismert adatok, más lelőhelyek feltárása során végzett megfigyelések arra utalnak, hogy az ilyen leletek igen változatos kontextusban bukkannak fel, előkerülési helyükre nézve nemigen állapíthatók meg különösebb szabályosságok. Az erősdi példányok lakóházak belsejében vagy azok közelében, szemétgödrökben és tűzhelyek környékén bukkantak fel. Számuk valamivel kisebb, mint az emberi figuráké, s ez az arány az egész kultúrkör területén megállapítható.

Az erősdi állatplasztikák kivétel nélkül agyagból készültek, amelyeket minden jel szerint nyíltszíni tűzhelyen vagy gödörben égettek ki. Néhány ép példányt leszámítva töredékesek. Az ép darabok általában kis testű, 4–6 cm hosszúságú, 3–5 cm magasságú állatfigurákat ábrázolnak, zömökebb testtel, rövid végtagokkal (I. t. 8; III. t. 7; IV. t. 15–16; VI. t. 5; VII. t. 13). A nagyobb állatoknak jellemzően a fejük vagy valamely végtagjuk hiányzik. Testhosszuk 6–12, magasságuk 5–10 cm között váltakozik, bár a töredezettség miatt a pontos testméretekre számos esetben csak következtetni lehet. Néhány különösen nagy töredék arra utal, hogy ritkább esetben 12–15 cm-es vagy 15 cm-t is meghaladó testméretű zoomorf idolokkal is lehet számolni (II. t. 12, 14; III. t. 3; VIII. t. 11).

Az összegyűjtött leletek nyersanyag és megmunkálás szempontjából két kategóriába csoportosíthatók. Többségük a közepes minőségű házi kerámia anyagához hasonló, szemcsés homokkal volt soványítva. Felületük szemcsés, egyenetlen, igen nagyvonalú megformálású, ujjlenyomatok, eszköznyomok is megfigyelhetők rajtuk. Kialakításuk többnyire egyetlen nyersanyagdarabból történt. Égetésük egyenetlen, kívül szürke, sárgásszürke, vöröses vagy sötétbarna foltos, belül fekete, sötétbarna színük van (II. t. 2–3; IV. t. 20). A második kategóriába sorolhatók a nagyobb műgonddal megformált, finomabb homokos soványítású állatfigurák. Többségük itt is egyetlen darabból készült, előfordul azonban jónéhány olyan példány is, amelyek kialakítása – mint az emberi idoloknál általában – több darabból történt: a törzsre ragasztották rá a külön megformált fejet, végtagokat, majd a megformált figura felületét csont- vagy kőeszközzel simították (I. t. 13; II. t. 1; IV. t. 14). Egyes darabokra gondosan iszapolt, vékony agyagbevonat is került (I. t. 1; II. t. 4, 8–9, 14; III. t. 3, 9, 14; VIII. t. 11). Égetésük egyenletesebb, színük általában világos, sárgásvörös, élénk téglavörös vagy vörösesbarna.

Az anyagi kultúra más elemeivel, elsősorban a kerámia technikai, formai kivitelezésével némileg ellentétben, az állatfigurák megformálása kevesebb műgonddal történt. Bár a leletek között akadnak formailag jól kidolgozott, arányos testalkatú példányok, a legtöbb ábrázolás esetében megfigyelhető egy bizonyos nagyvonalúság, a végtagok és a fej kissé hanyag, elnagyolt kialakítása. Ennek is tulajdonítható, hogy a szobrocskák legnagyobb részéről nem dönthető el egyértelműen, milyen állatot ábrázol (1. táblázat). Kevesebb figyelmet tulajdonított az egykori „szobrász" az állatfigurák díszítésének is: az előkerült díszített példányok száma a leletanyag egészéhez képest elenyésző (10 db.), a minták szegényesek, többnyire néhány beszurkált pontsorra, bekarcolásra korlátozódnak (II. t. 9, 13; III. t. 9; IV. t. 18–19; V. t. 4; VI. t. 7, 12; VII. t. 4; VIII. t. 3). Festett díszítés nyomát (az állatfejes bütyköket leszámítva) mindeddig egyetlen példányon sem sikerült megfigyelni.

Az egészalakos állatfigurák törzse általában kerek vagy enyhén ovális átmetszetű. Rövid, zömök farokkal, kúpszerűen elhegyesedő vagy lapos, benyomott korong alakú, kissé szétálló végtagokkal rendelkeznek (I. t. 14). Fejük hosszúkás, kúp alakú, szemüket gyakran kétoldalt benyomott kis lyukkal (I. t. 1; II. t. 2; V. t. 11-12; VIII. t. 10) vagy a fej teljes, vízszintes átfúrásával ábrázolták (I. t. 4; II. t. 1; III. t. 5; IV. t. 8; V. t. 10; VII. t. 1; VIII. t. 5). Nemi jellegüket egyetlen példány esetében sem lehet biztosan megállapítani, csupán egyes, nagyobb méretű szarvakat viselő darabokról sejthető, hogy hímnemű szarvasmarhát, bikát ábrázolhattak (V. t. 8; VIII. t. 11). A meghatározható fajok között a juh, kecske és a szarvasmarha vannak túlsúlyban. A juhot, kecskét ábrázoló szobrocskákat hegyes orruk, rövid, lekonyuló farkuk, hátrafelé álló szarvuk teszi könnyen felismerhetővé (III. t. 4–5, 10; V. t. 10; VIII. t. 5). Számbelileg valamivel kisebb arányban fordulnak elő a nagyobb testméretű, előre vagy felfelé ívelő szarvú, tehenet vagy bikát ábrázoló figurák (I. t. 1, 6; II. t. 1–2; V. t. 8, 12; VI. t. 6, 8; VII. t. 1, 3; VIII. t. 10–11). Szintén könnyen felismerhetők a sertést, vaddisznót ábrázoló példányok (V. t. 7; VI. t. 15). Testük zömök, végtagjaik rövidek, hátuk – némileg hasonlóan a későbbi, keltakori ábrázolásokhoz – kissé púpos, néhány esetben hosszanti irányban húzódó, tarajszerű barázda van rajtuk. A kerekded fejű, egyenesen vagy felfelé tartott farkú figurák minden valószínűség szerint kutyákat ábrázoltak (I. t. 12; II. t. 4; IV. t. 14–15; V. t. 6; VI. t. 14; VII. t. 13).

Az egészalakos állatplasztika Európa neolitikus kultúráiban nagy számban, igen változatos formákban, széles területen megtalálható. Értelmezésére több kísérlet is született: egyszerű gyermekjátékként vagy bizonyos mágikus praktikák, kultikus szertartások kellékeiként is magyarázhatók. A kutatók többsége általában az utóbbi magyarázat mellett foglal állást. A háziállatok és a madarak gyakori ábrázolásait a termékenységi kultusszal kapcsolatos hiedelmekkel, a vadállatok megjelenítését a vadászmágia szertartásaival szokták összefüggésbe hozni. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az állatfigurák egyes népcsoportok, törzsek ősi totemállatait jelképezik.

Juhot, kecskét, ritkábban szarvasmarhát ábrázolnak az üreges hátú állatfigurák. Fejükön a szemeket ábrázoló, vízszintes átfúrás van, hátukon folyadék befogadására szolgáló, ovális vagy kissé négyszögletes, zsák vagy puttony alakú üreg. Legszebb, csaknem teljes épségben megmaradt példányai igen gondos megmunkálásról árulkodnak (I. t. 2, 15; VIII. t. 7), másokat kevesebb gonddal, rosszabb minőségű anyagból formálták meg (III. t. 8, 11–13; VII. t. 14; VIII. t. 1, 9). Ennek a tárgytípusnak az európai neolitikum, kora rézkor időszakából számos párhuzama ismert, igen változatos formában és kivitelben, s a forma igen távoli, égeikumi és mezopotámiai analógiákkal is rendelkezik. Funkciójukra nézve az az általános vélekedés, hogy vallási szertartások kellékeként, mécsesnek használták őket. Az erősdi, naturalisztikusan ábrázolt példányok legközelebbi párhuzamait a Cucuteni–Tripolje-kultúrkör „rokon" lelőhelyein találjuk meg (Scânteia, Schipenitz).

A vizsgált leletanyag különálló kategóriáját képezi néhány olyan edénytöredék, amelyek oldalán vagy peremén állati fejet utánozó bütykök, fogantyúk találhatók. Egyik, László Ferenc által közölt példányuk kissé lelógó, széles csőrű madarat (lúd vagy kacsa) ábrázol (I. t. 17). Szintén madárfejre emlékeztet az itt bemutatott két példány egyike is (V. t. 13), a hegyes, lefelé hajló, hegyes csőr, a fogantyú vízszintes átfúrásával ábrázolt szemek alapján úgy tűnik, ragadozó madarat jelképez. Nagyobb méretű, három színnel festett, bikónikus edény vállát díszítette a V. t. 14. ábráján látható fej is – formájára nézve talán emlősállat (juh vagy kecske) lehetett. Ilyen állatalakos bütykökkel, fogantyúkkal a Cucuteni–Tripolje-kultúrkör területén jóval nagyobb számban, igen változatos formákban találkozunk.

Igen érdekes, anyagunkban egyedülálló leletnek számít az I. t. 3. ábráján látható kis állatfej. Mai állapotában töredékes, évtizedekkel ezelőtt Makkay János azonban még ép állapotban vizsgálhatta. Megfigyelése szerint az állatkát test nélkül ábrázolták, feje cilindrikus, kissé árkolt nyúlványban végződött, véleménye szerint zsinegre akasztva, amulett formájában viselhették – hasonlóan több más neolitikus állatábrázoláshoz. Szintén egyedi az Erősd-kultúra területén egy fej nélküli, bikaszarvat ábrázoló kisplasztika (VIII. t. 6).

Az 1968–1986 között folytatott erősdi ásatások során két aszkosz is előkerült. Egyikük kissé durva felületű, szemcsés homokkal soványított, téglavörös, szürke és sötétbarna foltos csésze, peremből kiinduló, vastag füllel, széles, lapos fenékkel (IX. t. 1). A másik világosvörös, homokkal soványított, ferde, kissé tagolt peremű, ovális testű miniatűr edényke, felső részén vízszintesen átfúrt bütyökkel (IX. t. 2). A két edény – bár pontos előkerülési körülményeiket nem jegyezték fel – mélységadataik alapján az Erősd-kultúra legfelső településszintjéből (Erősd IV) származhat. Jelentőségük egy későbbi tanulmányban fogjuk megvizsgálni, most csak jelezzük, hogy az Al-Duna vidékén és a Balkánon található analógiáik a kultúra déli kapcsolataira világítanak rá.

Az erősdi állatalakos plasztika elemzését röviden a következőkben foglalhatjuk össze. A vizsgált 148 példány a kultúra erdélyi területéről mindmáig a legnagyobb ilyen jellegű leletegyüttes, s az egész Cucuteni–

Tripolje kultúrkör területét nézve is jelentős mennyiségnek számít. Túlnyomó részük az egészalakos figurák kategóriájába sorolható, többségük háziállatot (juh, kecske, szarvasmarha, sertés, kutya) ábrázol. Az anyag számbelileg kisebb részét teszik ki az üreges hátú, állat alakú mécsesek és állatalakos edénybütykök, fogantyúk. A kultúrkör erdélyi területéről – a vizsgált erősdi példányokkal együtt – máig mintegy 200 állatplasztikát, -ábrázolást ismerünk, a bemutatott példányokhoz hasonló formákban. Az anyagi kultúra és a hitvilág más emlékeitől eltérően ezek a leletek – úgy tűnik – nem rendelkeznek különösebb kronológiai jelentőséggel, megformálásukat illetőleg nem is alakultak ki kanonizált formák. Legközelebbi párhuzamaikat a Cucuteni-kultúra moldvai lelőhelyein (Cucuteni-Cetățuia, Hăbășești, Izvoare, Ruginoasa, Scânteia, Trușești stb.) találjuk meg, de számos közeli analógiájuk ismerhető fel a Kárpát-medence és szomszédos területei késő neolitikus, kora rézkori kultúráiban.

Animal Figurines and Zoomorphic Representations from the Copper Age Settlement of Ariuşd (Erősd)

(Abstract)

The subjects of this study are the animal figurines and zoomorphic representations from the Early Copper Age settlement at Ariușd (Erősd)-Tyiszk-hegy, in South-eastern-Transylvania.

The first pieces of animal figurines were found during the excavations carried out by Ferenc László in the first part of the 20th century (1907–1925). Some of these finds were published by László, than later, by János Makkay and the author of this study. There were published only a few zoomorphic idols from the material found in the time of the excavations between 1968–1986.

A number of 148 pieces of animal figurines and representations are known from the settlement. They can be divided in the following major types:

1) Animal figurines (127 pcs.);
2) Zoomorphic vases (14 pcs.);
3) Askoi (2 pcs.);
4) Zoomorphic handles (3 pcs.);
5) Animal head amulet (1 pcs.);
6) Bucranium (1 pcs.).

Other types of animal representations, such as in „relief" or rythons are yet unknown on the whole territory of the Ariușd (Erősd) Culture in Transylvania.

Most of the finds were discovered in houses or pits, although it seem to be no regularities in the finding circumstances. The majority of them are fragmented, only a few of them – especially the smaller ones (pl. I/8; III/7; IV/15–16; VI/5; VII/13) – had remained unbroken. The animal figurines have usually a round shape, their head and members are represented by small, conical prominence. Their size is altering between 4–6 cm (the smallest pieces) and 6–12 cm (the majority). Made from the clay used for pottery-making, tempered with sand, they were fired probably in open fireplaces, having a light- or dark-red, brown, yellowish colour. A few specimens were decorated with pierced or rusticated ornaments on their back, representing the fur or bristles of the animal (pl. II/9, 13; III/9; IV/18–19; V/4; VI/7, 12; VII/4; VIII/3). The gender of the figurines cannot be determinate, except some fragments with fairly big horns, which seems to depict bulls (pl. V/8; VIII/11).

The majority of the figurines are representing domesticate mammals, as sheep (pl. III/4, 10; V/10; VIII/5), goat (pl. III/5) or cattle (pl. I/1, 6; II/1–2; V/8, 12; VI/6, 8; VII/1, 3; VIII/10–11), and – in a smaller number – dogs (pl. I/12; II/4; IV/14–15; V/6; VI/14; VII/13), pig or wild-boar (pl. V/7; VI/15) and bear (pl. IV/2).

The small animal-shaped vessels or zoomorphic „lamps" (pl. I/2, 15; III/8, 11–13; VII/14; VIII/1, 7, 9) were also modelled after domestic animals (sheep, cattle), having close analogies not only in the related Cucuteni–Tripolje Culture but in several civilisations of the Neolithic and Early Copper Age, from Europe to the Near- and Middle-East.

Some pottery handles representing animal heads (pl. I/17; V/13–14) constitute a particular group of finds in the material. A self-standing animal head can also be mentioned as a special find (pl. I/3), worn probably on neck as a suspended amulet. Another single find is a bucranium (pl. VIII/6).

Two askoi, discovered during the excavations in 1968 and 1977, in the latest occupation level of the settlement, can also be mentioned as special finds (pl. IX/1–2). Their analogies, mainly from the Lower Danube region and the Balkans (the Gumelnița–Karanovo VI and Sălcuța–Krivodol cultures) proves the southern connections of the Ariușd communities.

The assemblage studied above represents a considerable quantity between the settlements of the Cucuteni–Tripolje Culture. The closest analogies of these finds can be found in several settlements of the Cucuteni Culture (Cucuteni-Cetățuia, Hăbășești-Holm, Izvoare, Ruginoasa, Scânteia, Trușești-Țuguieta). According to the general opinion, these finds can be related with some religious beliefs and ritual practices of the prehistoric people. Although they seem to have no detailed chronological value, their study can contribute to the knowledge of the material culture, religious beliefs of the Early Copper Age communities.

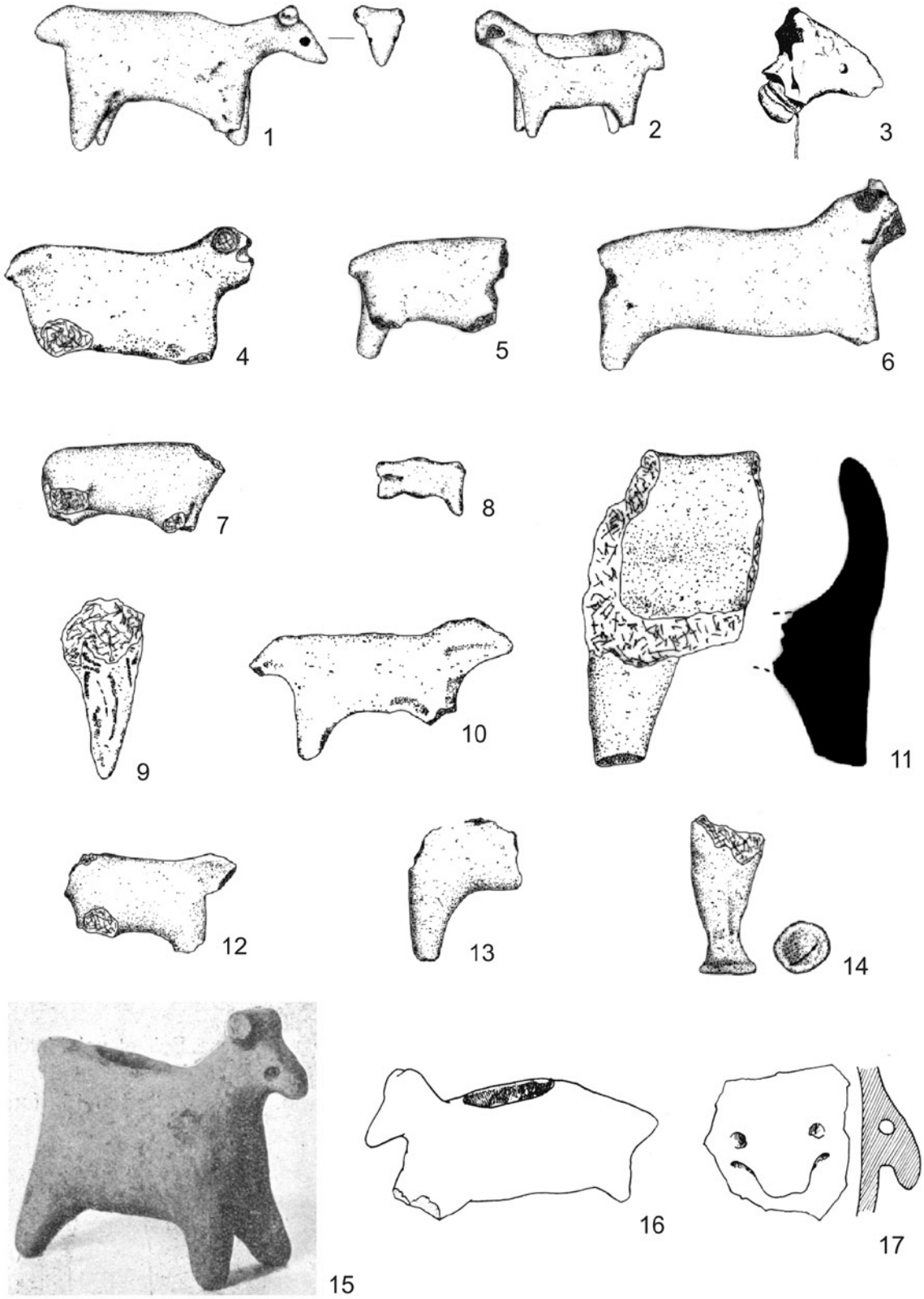

Planşa I Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1, 4–10, 12–14: Plastică zoomorfă. 2, 11, 15, 16: Vase zoomorfe. 3: Amuletă. 17: Protomă zoomorfă.(1, 2, 4–14: după SZTÁNCSUJ Sándor József 2003, fig. 18; 3: după MAKKAY János 1959, fig. 7; 15 după LÁSZLÓ Ferenc 1911, fig. 18; 16–17: după LÁSZLÓ Francisc 1924, pl. XII.) Scări diferite.

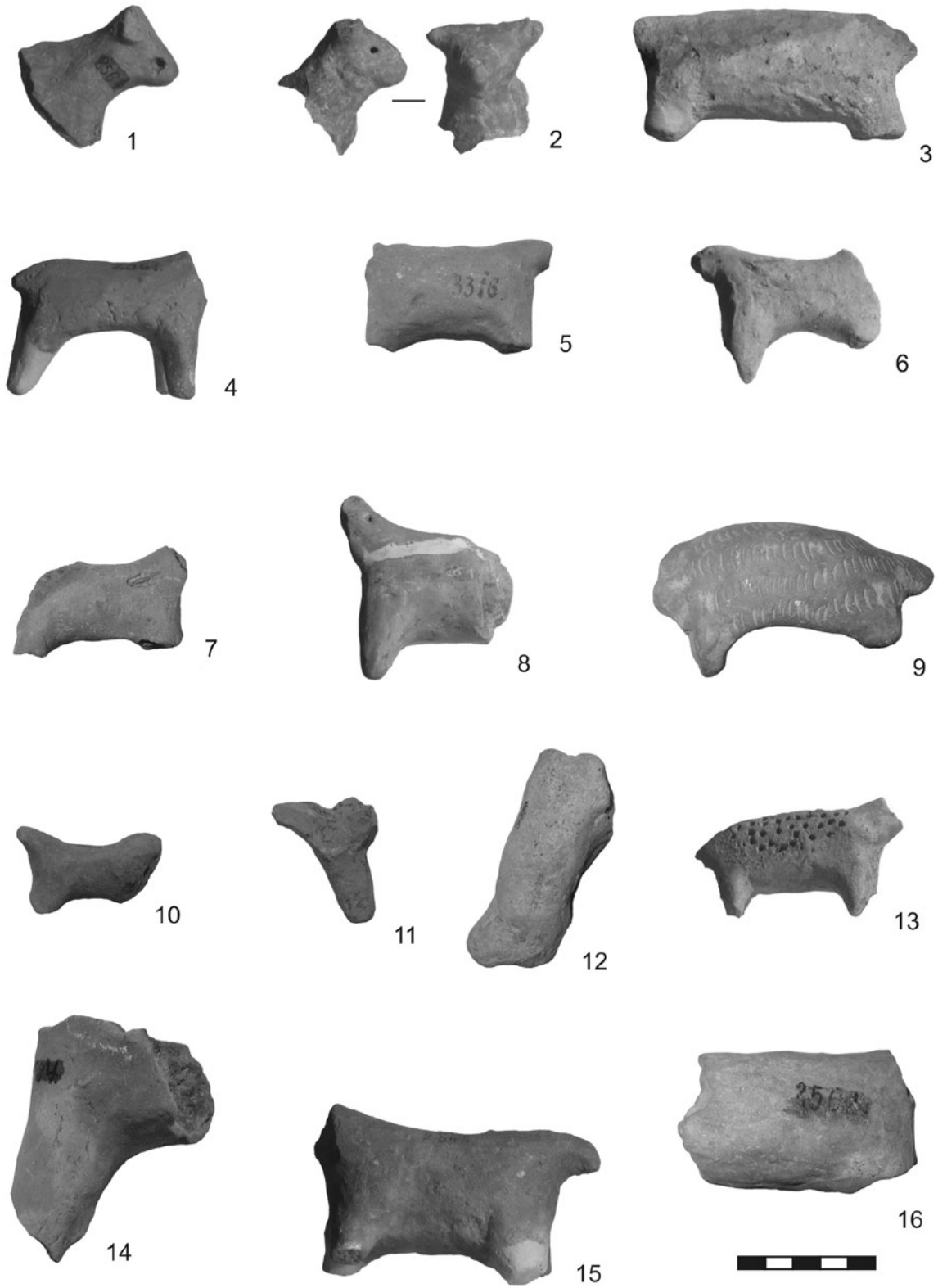

Planşa II Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1–16: Plastică zoomorfă.

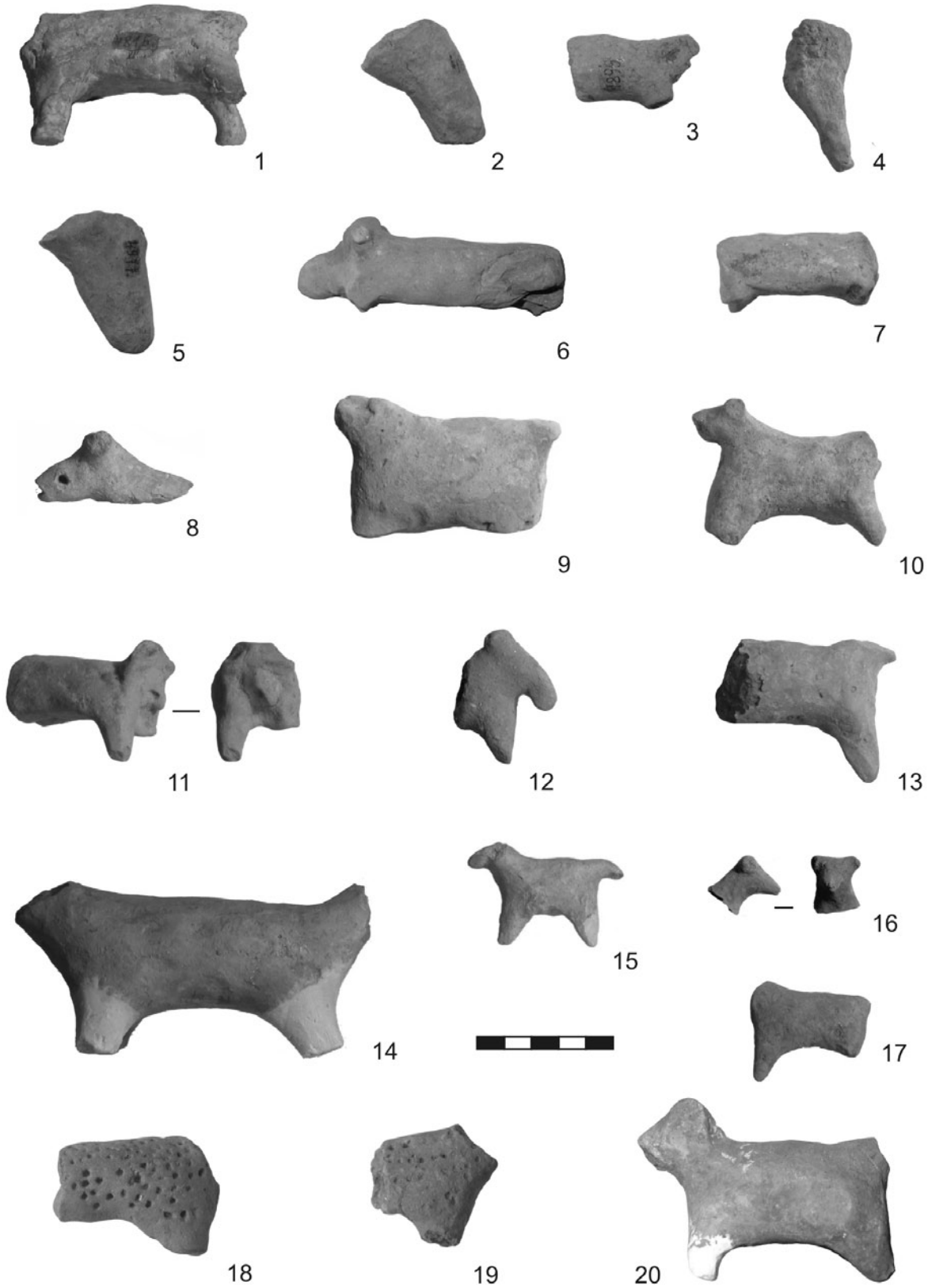

Planşa III Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1–20: Plastică zoomorfă.

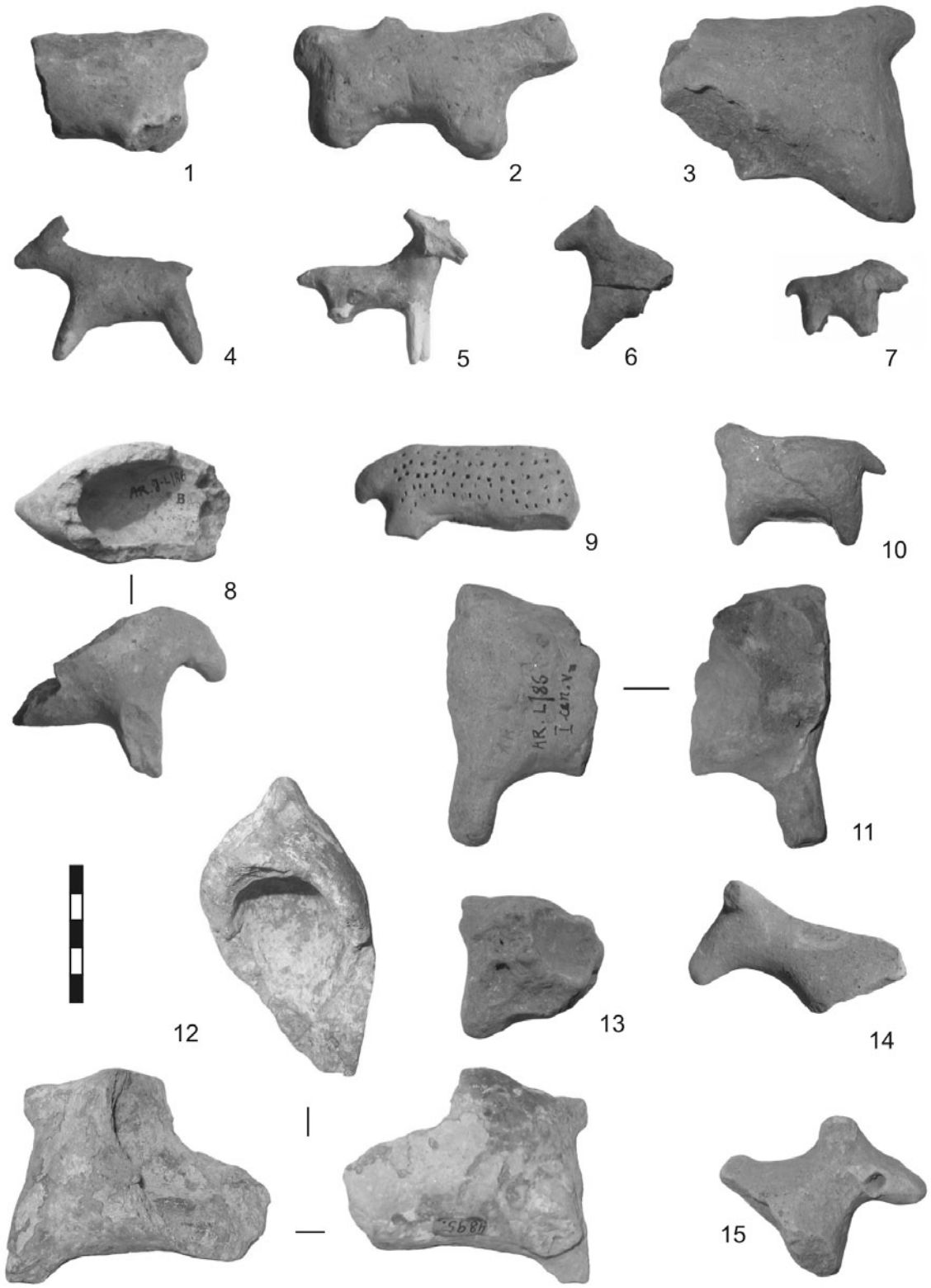

Planşa IV Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1–7, 9, 10, 15: Plastică zoomorfă. 8, 11–14: Vase zoomorfe.

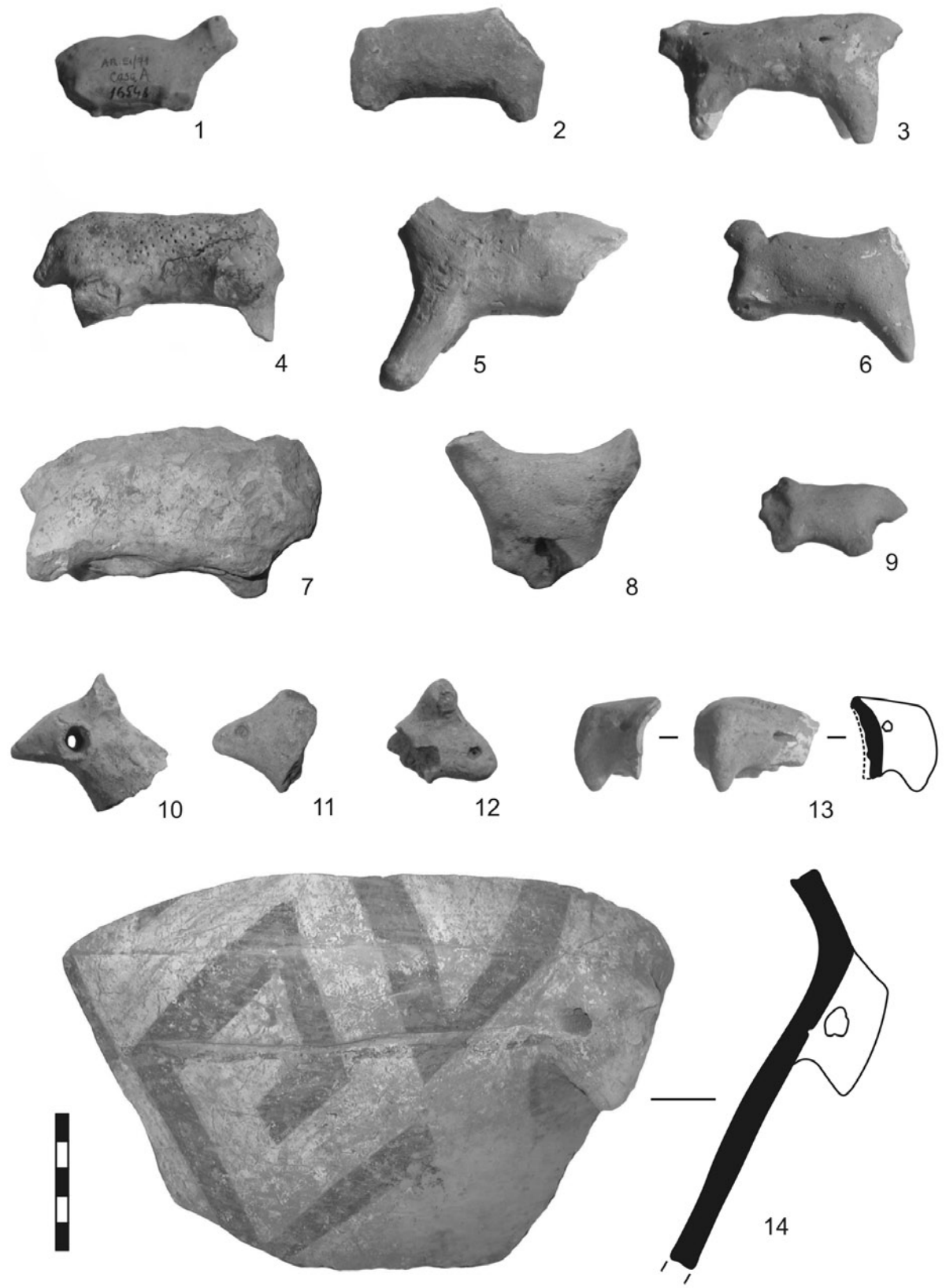

Planşa V Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1–12: Plastică zoomorfă. 13, 14: Protome zoomorfe.

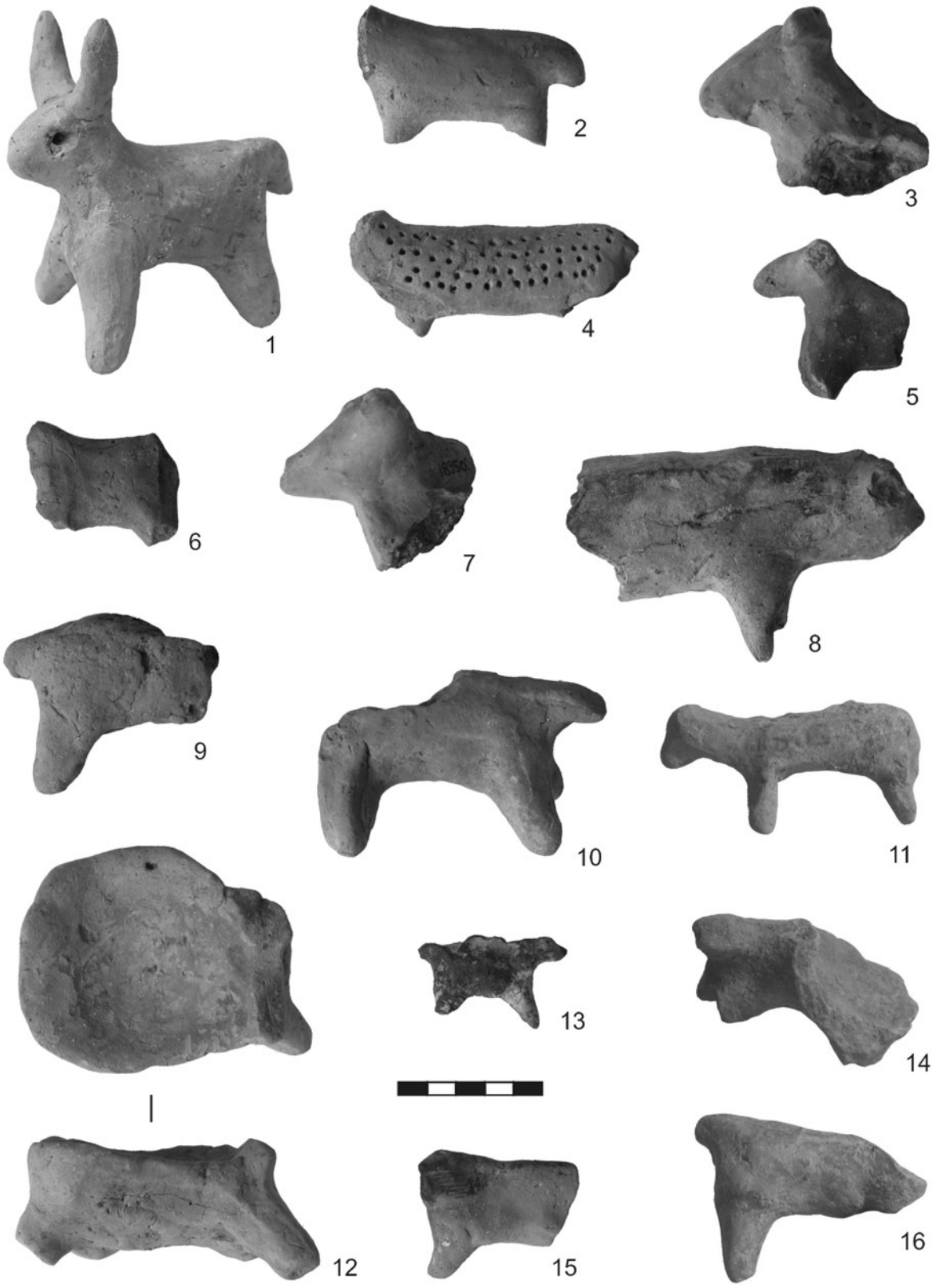

Planşa VI Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1–11, 13, 15, 16: Plastică zoomorfă. 12, 14: Vase zoomorfe.

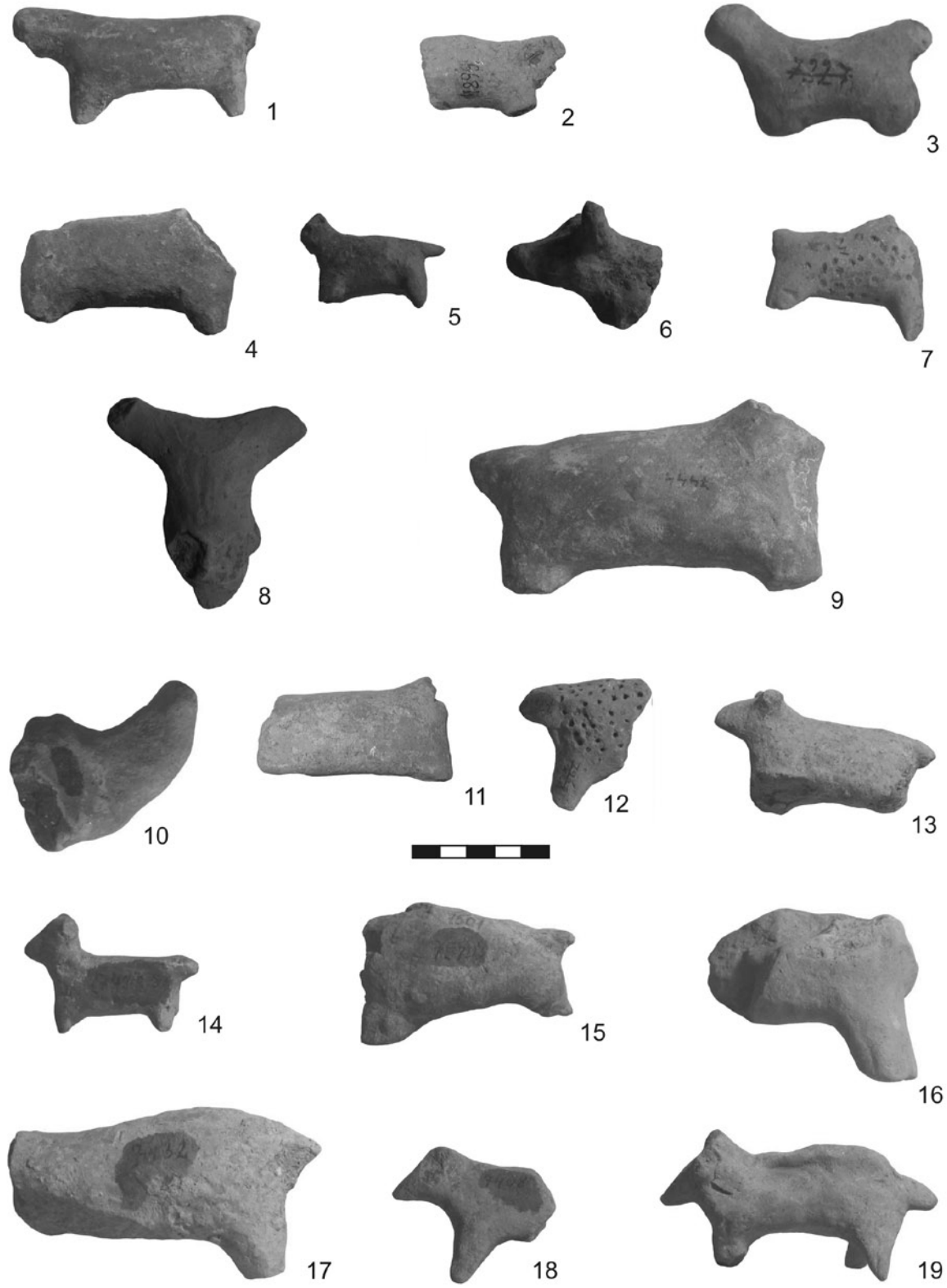

Planşa VII Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1–19: Plastică zoomorfă.

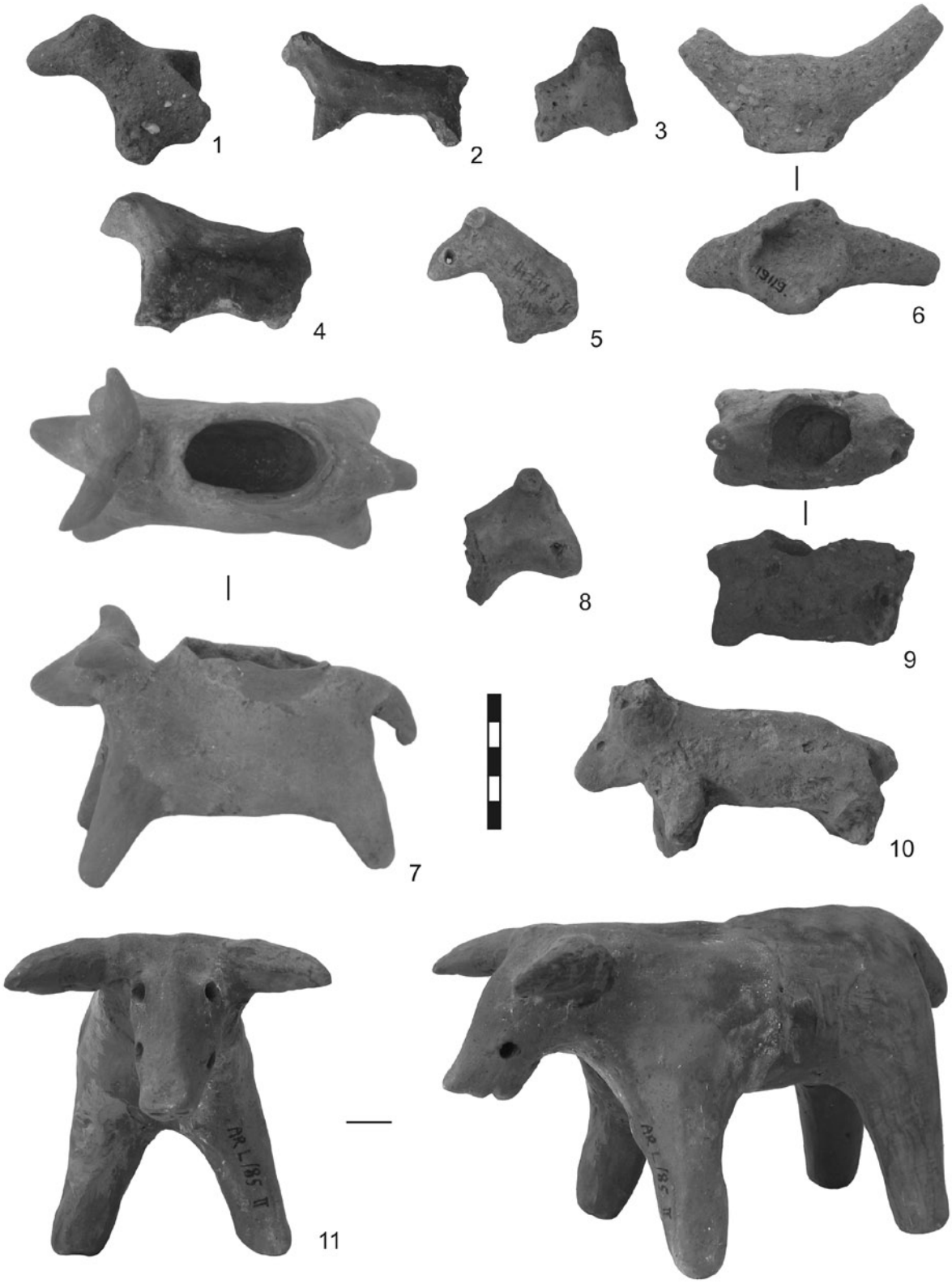

Planşa VIII Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1, 7, 9: Vase zoomorfe. 2–5, 8, 10, 11: Plastică zoomorfă. 6: Bucraniu.

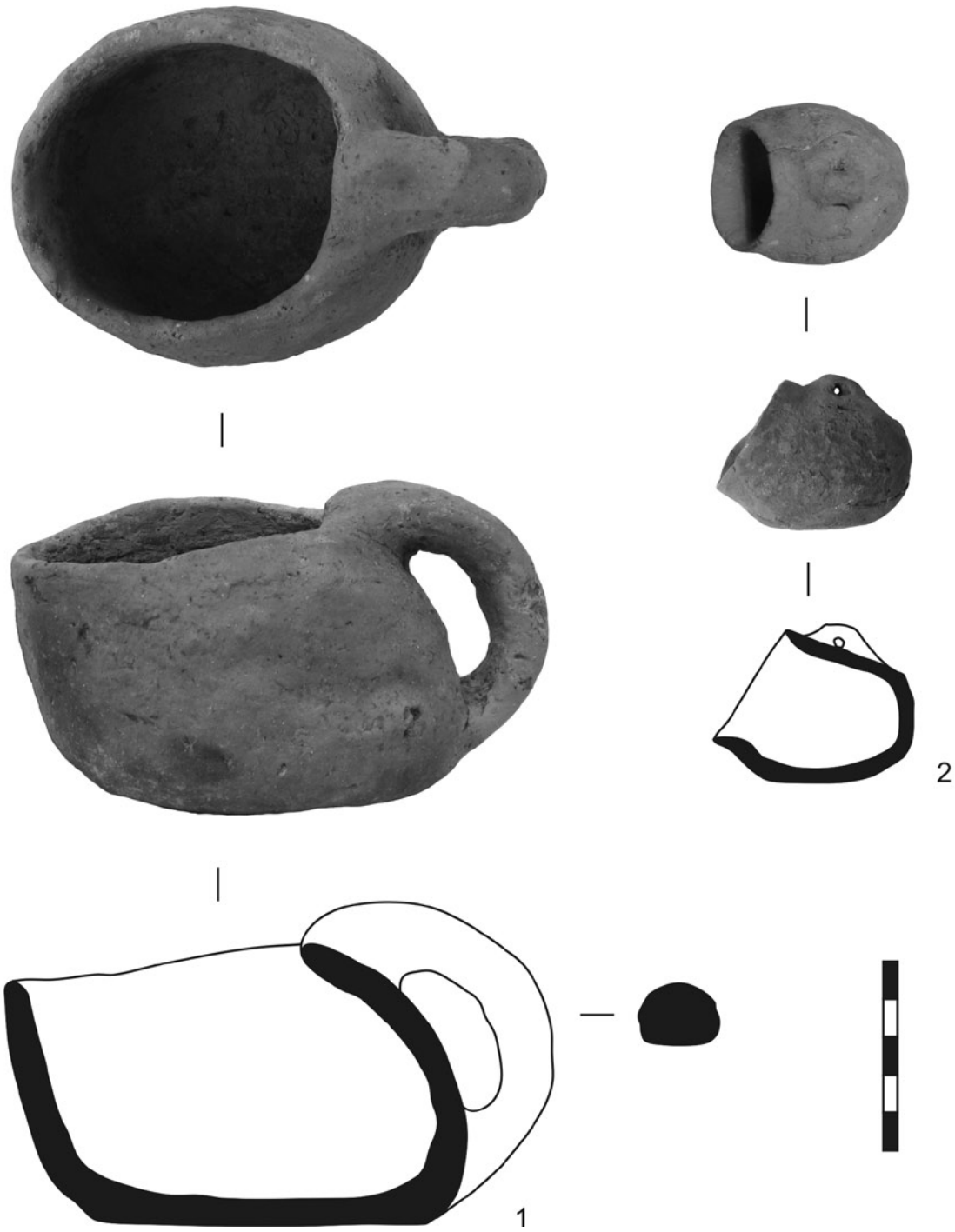

Planşa IX Ariuşd-Tyiszk-hegy (Dealul Tyiszk). 1, 2: Vase askos.